

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เน้นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก ด้วยการศึกษาค้นคว้า และเก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) ส่วนข้อมูลปฐมภูมิรวบรวมด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าสภาพการณ์จริงในพื้นที่ (Field Survey Research) การใช้แผนที่วาดมือ (Hand-Drawn Map) และแผนที่ภาพถ่ายจากดาวเทียม (Satellite-Captured Map) ในการลงข้อมูล การสังเกตพฤติกรรมแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์แบบหยั่งลึก (In-depth Interview) การสนทนาและสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Discussion and Focus Group) การเก็บข้อมูลโดยการกรอกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Fill-In Data from Interviews) วิเคราะห์พื้นที่ชุมชนเป้าหมาย (Area Analysis : AA) และการประเมินสภาพชุมชนชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal : PRA) ด้วยการอาศัยกระบวนการสร้างความร่วมมือ ร่วมคิด ร่วมวางแผนปฏิบัติ (Appreciation-Influent and Control : AIC) เพื่อสร้างการรับรู้และทำความเข้าใจบริบทชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการขุดสำรวจก๊าซธรรมชาติ

ส่วนข้อมูลด้านสถานะทางเศรษฐกิจสังคม บทบาทผู้นำและองค์กรพัฒนา และความเข้มแข็งของชุมชน ใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการร่วมกับการสังเกตตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัย ส่วนการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมชุมชน (SWOT Analysis) จุดแข็งและจุดอ่อนของปัจจัยภายในชุมชน โอกาสและอุปสรรคที่เป็นปัจจัยจากภายนอกชุมชนนั้นใช้วิธีการสนทนากลุ่มและการอภิปรายอย่างมีส่วนร่วม กระบวนการศึกษาวิจัย ประกอบด้วย ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยที่เน้นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติแบบบูรณาการ การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง (Integrated Participatory Action Research: IPAR) โดยผลการศึกษาสามารถสรุปได้ ดังนี้

ชุมชนบ้านคำไผ่-โนนสง่า ต.หนองกุง อ.เมือง เป็นชุมชนที่อยู่ห่างจากจังหวัดกาฬสินธุ์ประมาณ 10 กิโลเมตรไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัด แบ่งเป็น 2 หมู่บ้านคือบ้านคำไผ่หมู่ที่ 2 มีจำนวนประชากร 514 คน มี 134 ครัวเรือน และบ้านโนนสง่า หมู่ที่ 3 มี 157 ครัวเรือน จำนวนประชากร 893 คน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และมีอาชีพรองคือ การทำไร่ คือ ไร่มันสำปะหลัง ไร่อ้อย สวนยางพารา สวนมะม่วง และอาชีพเสริมคือการปลูกผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย รับจ้างทั่วไป ชาวบ้านคำไผ่-โนนสง่า ถือว่ามีสภาพเศรษฐกิจที่ค่อนข้างคล่องตัว เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ตัวเมือง การเดินทางคมนาคมเพื่อการทำงานและการติดต่อซื้อขายต่างๆ นั้นสามารถทำได้โดยสะดวก และเป็นพื้นที่ที่มีโครงการพัฒนาจากตัวจังหวัดเข้ามาส่งเสริมอาชีพบ่อยครั้ง เดิมเคยเป็นหมู่บ้านพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยการส่งเสริมจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ (เดิม) ในภาพรวมจึงถือว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่ขาดแคลน

เหตุการณ์สำคัญที่กระทบต่อชุมชนคือกรณีบริษัทเทเท็ก ไทยแลนด์ III, แอลแอลซี ที่ได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่เพื่อการขุดเจาะสำรวจปิโตรเลียม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 และในช่วงปลายปี พ.ศ.2556 ก็ได้มีการตั้งแท่นขุดเจาะและสำรวจปิโตรเลียม ซึ่งอยู่ห่างจากเขตชุมชนเพียงประมาณ 200 เมตร นำไปสู่ปัญหาต่างๆตามมาในชุมชนมากมาย โดยเฉพาะเมื่อเกิดก๊าซก๊าซไข่เน่า หรือไฮโดรเจนซัลไฟด์ (H_2S) รั่วไหลระหว่างการขุดเจาะสำรวจ ทำให้ก๊าซแพร่กระจายเข้าสู่ชุมชน โดยก๊าซชนิดนี้เป็นพิษต่อร่างกาย โดยเฉพาะอวัยวะหรือส่วนที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบสำคัญ เนื่องจากไฮโดรเจนซัลไฟด์ (H_2S) ทำปฏิกิริยากับความชื้นหรือน้ำ จะทำให้เกิดการกัดกร่อน ทำให้เกิดความระคายเคือง เช่น ระคายเคืองหรือแสบตา จมูก ผิวน้ำ หรือหากมีความเข้มข้นมากเกินไประดับปลอดภัยก็จะมีผลกระทบต่อระบบทางเดินหายใจ การทำงานของสมอง และอื่นๆ และสามารถเป็นเหตุให้เสียชีวิตได้

ทำให้ในช่วงนั้นชาวบ้านได้รับผลกระทบทั้งทางด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อม มีชาวบ้านได้รับผลกระทบทางสุขภาพจำนวนมาก นอกจากนั้นยังเกิดเสียงและการสั่นสะเทือนจากการขุดเจาะและการทำงานของเครื่องมือต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชุมชนเพียง 200 เมตร ได้ทำให้สูญเสียความสงบสุขของชุมชนที่มีอยู่เดิมไป รวมไปถึงเกิดการขัดแย้งขึ้นในชุมชนอย่างหนักจากที่เคยเป็นชุมชนที่มีความรักสามัคคีก็เกิดขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากบริษัทและกลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบ

ผลกระทบจากการขุดเจาะสำรวจปิโตรเลียมทำให้ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาเพื่อเรียกร้องและปกป้องสิทธิชุมชนจนนำไปสู่การยื่นเรื่องต่อหน่วยงานราชการต่างๆที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และได้กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในชุมชนของตัวเองเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนขึ้นมาจากจนถึงปัจจุบัน

สำหรับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งก่อนที่จะเกิดปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนจากโครงการขุดเจาะสำรวจปิโตรเลียมในพื้นที่ ชาวบ้านมีระบบในการจัดการความขัดแย้งต่างๆในชุมชนและสามารถแบ่งประเภทความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ได้ดังนี้ 1.ความขัดแย้งภายในตนเองของปัจเจกบุคคล 2. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์และบุคคลใกล้ชิดรอบข้าง เช่น คนในครอบครัว คนรัก เพื่อนฝูงญาติพี่น้อง 3. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสถาบันในสังคม เช่น การเมือง กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความคาดหวังของสังคม ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น 4. ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกเหนือการควบคุม เช่น วิกฤตการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ ซึ่งในสถานการณ์ของชุมชนบ้านคำไผ่-โนนสง่า จะพบว่ามีความขัดแย้งในทุกๆระดับ ตั้งแต่ความขัดแย้งภายในของแต่ละคน ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ความขัดแย้งกับระบบและสถาบันในสังคม จนถึงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ด้านสถานการณ์ที่ส่งเสริมกระบวนการสิทธิชุมชน สามารถสรุปสถานการณ์ที่ผู้ประกอบการหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสมาชิกในชุมชนบางรายใช้ยุทธวิธีในการจัดการทรัพยากรพลังงานโดยละเมิดสิทธิชุมชนของพื้นที่ได้ 3 ประการ ดังนี้ 1.มีการใช้ระบบ กลไก ที่มีโครงสร้างอำนาจเข้มแข็ง 2. มีแนวทางดำเนินงานโดยใช้จุดอ่อนของชุมชนในหลายมิติ 3.ใช้กลวิธี จัดการกับชุมชน "การจำกัด"

ทั้งนี้ชุมชนได้ร่วมกันให้ความหมายของคำว่า “สิทธิชุมชน” ว่าหมายถึง “สิทธิที่เกิดจากความเห็นชอบของสมาชิกในชุมชนในการกำหนดอำนาจการใช้ประโยชน์ การป้องกัน และการแก้ปัญหา รวมถึงการพัฒนาการบริหารจัดการทรัพยากรด้านพลังงานและในเรื่องอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน ให้มีประสิทธิภาพ ต่อเนื่องยั่งยืน เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม”

สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรพลังงานอย่างมีส่วนร่วมบนฐานความเสมอภาคและสิทธิชุมชน สามารถแยกปัจจัยออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังนี้ ปัจจัยภายในประกอบด้วย 1) คนในชุมชน 2) ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ หรือผู้นำทางความคิด 3) การศึกษา 4) อาชีพ 5) สภาพเศรษฐกิจในชุมชน 6) หน่วยงานปกครองในพื้นที่ 7) ระเบียบ, กฎกติกาในชุมชน 8) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร, ขาดข้อมูล, ข้อมูลไม่ชัดเจน ส่วนปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย 1) นโยบายรัฐบาล ระดับประเทศ ระดับสากล 2) ความต้องการด้านพลังงาน 3) ระบบการเมือง/การปกครอง 4) กฎหมาย

ด้านการจัดการทรัพยากรด้านพลังงานด้วยชุมชน แบ่งได้เป็น 2 ประเภทตามแหล่งพลังงาน ได้แก่ 1) การจัดการทรัพยากรด้านพลังงานใต้ธรณี คือ ก๊าซธรรมชาติ 2) การจัดการทรัพยากรด้านพลังงานที่อยู่บนบก สามารถใช้ได้ตามธรรมชาติ คือ พืน แสงแดด

ในด้านสถานการณ์การละเมิดสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชน พบว่าผู้ประกอบการและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องใช้ยุทธวิธีในการจัดการทรัพยากรพลังงานของชุมชน ดังนี้

1. ใช้ระบบ กลไก ที่มีโครงสร้างอำนาจเข้มแข็ง อันประกอบด้วย ระบบราชการ กฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิทธิชุมชนที่ยังมีช่องโหว่ ขาดมาตรการกำกับให้ปฏิบัติตามอย่างชัดเจน และระบบการปฏิบัติงานตามสายบังคับบัญชา

2. มีแนวทางดำเนินงานโดยใช้จุดอ่อนของชุมชนในหลายมิติ คือ 1) มิติทางเศรษฐกิจและสังคม 2) มิติการปกครอง 3) มิติความรู้ ข้อมูล และเครือข่าย 4) มิติทางกฎหมายและระเบียบราชการ

3. ใช้กลวิธี “การจำกัด” จัดการกับชุมชนอย่างรอบด้าน คือ 1) การจำกัดเวลา 2) การจำกัดสถานการณ์ 3) การจำกัดโอกาส 4) การจำกัดคน 5) การจำกัดช่องทางการสื่อสาร 6) การจำกัดช่องทางการเข้าถึงข้อมูล 7) การจำกัดข้อมูล 8) การบิดเบือนข้อมูล 9) การจำกัดทางเลือก 10) การจำกัดการดำเนินการ

ส่วนรูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงาน สามารถแบ่งเป็นยุคหลักๆ ได้ ช่วง 3 ดังนี้

ช่วงที่ 1 รูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงานตั้งแต่ยุคตั้งบ้าน จนถึง พ.ศ.2547
ช่วงที่ 2 รูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงาน ระหว่าง พ.ศ.2550 - 2558 ช่วงที่ 3
รูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงานหลัง พ.ศ.2558 เป็นต้นมา

จากการวิจัยยังสามารถสร้างบุคลากรด้านสิทธิชุมชนในพื้นที่ เพื่อพัฒนากลไกและดำเนินการดูแลการใช้สิทธิชุมชนเพื่อปกป้องทรัพยากรของตนเองโดยใช้กรณีบ้านคำไผ่-โนนสง่า ได้อย่างยั่งยืน นอกจากนั้นยังเป็นการศึกษาให้กับพื้นที่อื่นๆ ที่กำลังประสบสถานการณ์ภายใต้นโยบายของรัฐที่ยังขาดกระบวนการกำกับดูแลการดำเนินการของผู้ประกอบการให้เป็นไปอย่างเป็นธรรม ช่วยปกป้องชาวบ้านมิให้ถูกระงับโดยอำนโยบายการพัฒนาของรัฐและกรรมสิทธิ์ได้กรณีที่กำหนดโดยรัฐฝ่ายเดียว แต่จะอยู่บนฐานของความเสมอภาคและเคารพต่อสิทธิของกันและกัน และเห็นว่าชุมชนมีสิทธิที่จะปกป้องตนเองตามรัฐธรรมนูญ

ผลการวิจัยทั้งหมดดังกล่าว สรุปได้ว่ารูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงาน กรณีชุมชนบ้านคำไผ่-โนนสง่า ต.หนองกุง อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ มีดังนี้

- 1) สิทธิการรับรู้และสื่อสารข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นอย่างรอบด้าน ถูกต้อง ชัดเจน ต่อชุมชน อย่างทั่วถึง เท่าเทียม และโปร่งใส มีธรรมาภิบาลโดยถือความพร้อมของชุมชนเป็นสำคัญ
- 2) สิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- 3) สิทธิความเป็นเจ้าของและบริหารจัดการทรัพยากรพลังงานได้ธรรมาภิบาลกับรัฐ
- 4) สิทธิในการตรวจสอบการดำเนินการของผู้ประกอบการในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมได้ทุกระยะการดำเนินการ
- 5) สิทธิในการได้รับการปกป้องพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชนจากหน่วยงานของรัฐอย่างเต็มที่
- 6) สิทธิในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านข้อมูล ความร่วมมือทางวิชาการและความร่วมมืออื่นๆ ที่ส่งเสริมสิทธิชุมชนด้านทรัพยากรพลังงาน

ในขณะเดียวกัน ภายในชุมชนเองก็ต้องเร่งสร้างความเข้มแข็งด้านข้อมูล ความรู้ความเข้าใจ และเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานทุกระดับที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 1) ชุมชนจะต้องพัฒนาทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีคุณภาพและมีจำนวนมากขึ้นอย่างเต็มที่ โดยมีระบบและกลไกในการสร้างทรัพยากรบุคคล เพื่อให้ชุมชนมีคณะบุคคลที่เป็นกำลังสำคัญของชุมชน ในการตรวจสอบและกลั่นกรองข้อมูลอย่างมีระบบ สามารถประสานข้อมูล ปกป้อง และเรียกร้องสิทธิชุมชนของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2) ชุมชนจะต้องพัฒนาทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีทักษะในการสืบค้นและสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ทุกระดับ

3) สมาชิกในชุมชน มีสิทธิ์และหน้าที่ในการร่วมตรวจสอบ พิจารณา และสามารถปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุงการปฏิบัติงานของคณะกรรมการสิทธิให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการบริหารจัดการทรัพยากรด้านพลังงานของชุมชนเพื่อความเข้มแข็งและยั่งยืนของทรัพยากรด้านพลังงานและคุณภาพชีวิต ความอยู่ดีมีสุขของสมาชิกชุมชน

สำหรับชุมชนที่ผ่านความขัดแย้งอย่างรุนแรงมาไม่นานอย่างชุมชนบ้านคำไผ่-โนนสง่า จะต้องใช้เวลาเยียวยาและประสานสามัคคีกันต่อไป เพราะการนำประเด็นในอดีตขึ้นมาพิจารณาอีกครั้ง แม้ในกระบวนการวิจัยเพื่อสืบค้นสถานการณ์ ปัญหา สาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ก็ยังสร้างความไม่สบายใจให้กับสมาชิกที่มิวิจัยที่อยู่ในกลุ่มผู้ทำงานฝ่ายการปกครองท้องถิ่นและสาธารณสุข ดังนั้นการได้รับความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรมของฝ่ายปกครองและสาธารณสุขจึงไม่เต็มที่ และยังไม่สามารถคลี่คลายได้ในระยะเวลาของการวิจัย จึงจำเป็นที่จะต้องให้เวลาสำหรับสมาชิกชุมชนทุกฝ่ายต่อไป ในการเกิดการเรียนรู้และประสานความร่วมมือในเรื่องรูปแบบสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรด้านพลังงานต่อไปในชุมชน